

УДК 330. 338.24.

Мартинюк В. П., д.е.н, професор

Хом'як К. А.

БОРОТЬБА З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено тіньову економіку як негативне явище у сфері державних фінансів, проведено порівняльний аналіз рівня тіньової економіки України з країнами Європи. Обґрунтовано чинники, які призводять до тінізації економіки, проаналізовано динаміку тіньової економіки та її тенденції, визначено системні наслідки тінізації для сфери фінансової безпеки. Доводиться необхідність і пропонуються напрями протидії тіньовому сектору економіки для зміцнення системи фінансової безпеки.

Ключові слова: тіньова економіка, динаміка тіньової економіки, боротьба з тіньовою економікою, фінансова безпека.

Мартынюк В. П., д.э.н., профессор

Хомяк К. А.

БОРЬБА С ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКОЙ В КАЧЕСТВЕ ПРИОРИТЕТНОГО НАПРАВЛЕНИЯ УКРЕПЛЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье исследовано теневую экономику как негативное явление в сфере государственных финансов, проведен сравнительный анализ уровня теневой экономики Украины со странами Европы. Обоснованы факторы, которые приводят к тенизации экономики, проанализирована динамика теневой экономики и ее тенденции, определены системные последствия тенизации для сферы финансовой безопасности. Доказывается необходимость и предлагаются направления противодействия теневому сектору экономики для укрепления системы финансовой безопасности.

Ключевые слова: теневая экономика, динамика теневой экономики, борьба с теневой экономикой, финансовая безопасность.

Martyniuk V. P., d.e.n., professor

Khomiak K. A.

REDUCING THE SHADOW ECONOMY AS A PRIORITY DIRECTION OF STRENGTHENING FINANCIAL SECURITY

In the article the shadow economy as a negative phenomenon in public finances is analyzed, a comparative analysis of shadow economy Ukraine from Europe. Grounded factors that lead to the shadow economy, analyzes the dynamics of the shadow economy and its trends

identified systemic effects of shadow sector financial security. The necessity and suggests directions combating the informal sector to strengthen the system of financial security.

Keywords: shadow economy, the dynamics of the shadow economy, combating the shadow economy, financial security.

Постановка проблеми. Процеси реформування та побудови конкурентоспроможної економіки в Україні наштовхуються на багато гострих проблем, головною з яких у сучасних умовах є нестача у державі фінансових ресурсів. Така ситуація свідчить про регресійний розвиток фінансової системи та низький рівень фінансової безпеки. Економічні реалії України в період її незалежності демонструють відсутність виваженої стратегії забезпечення державних фінансів, свідченням чого виступає щорічний бюджетний дефіцит. Відтак вирішенню проблеми поповнення ресурсної бази державних фінансів, без залучення багатомільярдних зовнішніх запозичень, сприятиме мобілізація внутрішніх ресурсів, одним із яких є тіньова економіка.

Тіньова економіка в Україні стала основною проблемою не лише фінансово-економічного сектора, а й суспільства в цілому. Масштаби тіньової економічної діяльності сягнули критичної точки, що вкрай негативно впливає на імідж України, її конкурентоспроможність, ефективність структурних та інституційних реформ. Вирішення цих проблем – серйозний виклик Україні після політичних змін у 2013-2014 рр. Таким чином надзвичайної актуальності набуває пошук шляхів мінімізації тіньової економіки в якості ресурсу для наповнення доходів бюджету та зміцнення фінансової безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на стрімкий розвиток тіньової економіки у світу, дослідження вищезазначеної проблематики в останні роки є актуальним як для зарубіжної, так і для вітчизняної науки. Теоретичні основи функціонування і розвитку тіньової економічної діяльності розглядали у своїх роботах Д. Блейдс, П. Гутман, Е. де Сото, В. Танзі, Е. Фейге, Ф. Шнайдер та інші. Серед вітчизняних вчених, які досліджували теоретико-аналітичні аспекти тинізації національної

економіки та методи боротьби з цим негативним явищем, перш за все, заслуговують уваги праці таких вчених, як Т. А. Тищук, Ю. М. Харазашвілі, О. В. Іванов, І. І. Мазур, З. С. Варналій, Я. А. Жаліла та інші.

Відзначаючи високий рівень теоретичного опрацювання даних проблем, слід зазначити, про відсутність цілісного дослідження цих явищ, по суті вони розглядаються окремо, а їхні взаємозв'язки окреслені фрагментарно.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є доведення доцільності протидії тіньовій економіці як пріоритетному напрямі збільшення доходів бюджету та стабілізації стану фінансової безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку світової економіки свідчать про те, що тіньовий сектор є характерним для будь-якої країни, незалежно від типу економічної системи або рівня розвитку національної економіки. Проте суттєвим, вирішальним аспектом цієї проблеми можна назвати визначення допустимого рівня тіньової економіки, за якого тіньовий сектор не перешкоджає економічному зростанню.

Загалом світова економічна практика прийнятними вважає масштаби тіньової економіки, які коливаються у розмірах 5-10% ВВП. Такі значення даного показника не можуть істотно впливати на соціально-економічні процеси у суспільстві, та не викликають суттєвих порушень в економіці. Якщо розміри тіньового сектору складають 30-50% ВВП настає критична ситуація, перевищення якої говорить про те, що в країні функціонує відтворювальна система тіньових економічних відносин. При збільшенні розмірів тінізації економіки до зазначених параметрів відбувається також розбалансування деяких окремих сфер національної економіки, поглиблюється некерованість та криміналізація суспільства.

В Україні склалася така ситуація, за якої масштаби розвитку такого економічного явища, як тіньова економіка, а також обсяги продукції та фінансових ресурсів, що обертаються у цьому секторі, досягли розмірів, за

яких їх недооцінка призводять до великих помилок у визначенні макроекономічних показників, економічних та фінансових пропорцій, реальних економічних тенденцій, які є основою прийняття рішень щодо проведення заходів державної соціально-економічної політики [1. с, 46].

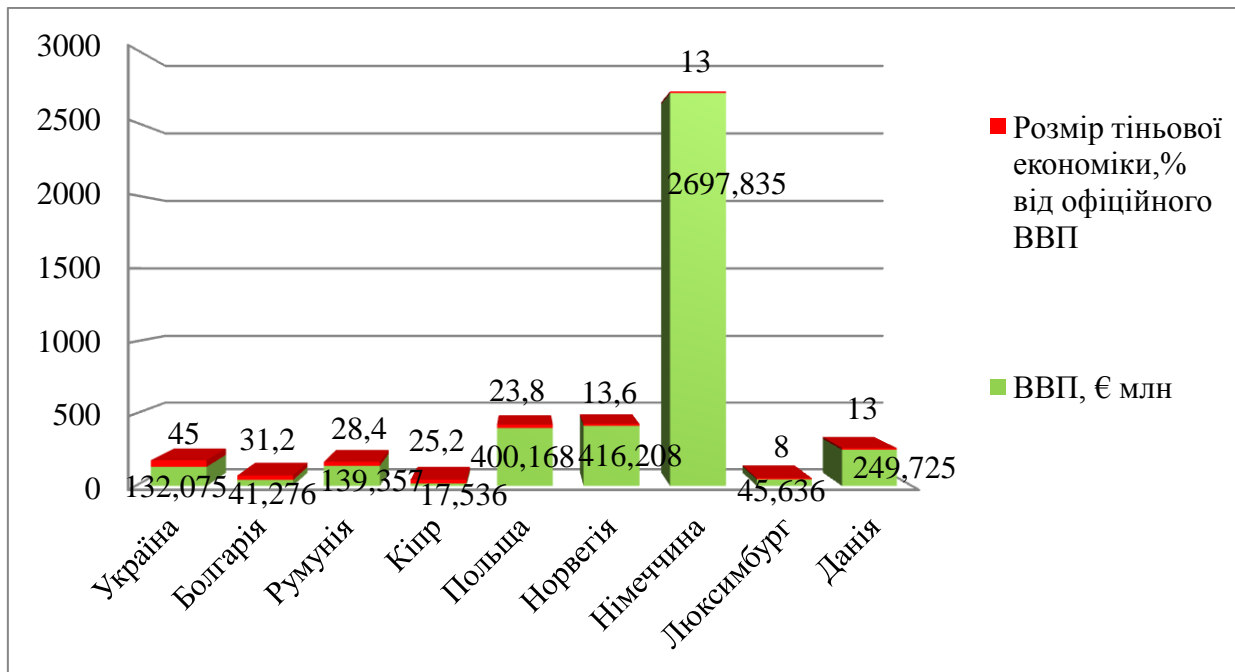

Рис.1. Рейтинг країн за рівнем тінізації економіки 2013 рік

Джерело: розроблено автором за: [2; 3; 4]

З рисунку ми бачимо, що показник тіньової економіки в Україні становить майже половину ВВП країни, в той час, коли в Швейцарії його розміри знаходяться на рівні 1/12 від ВВП. Дані засвідчують, що наша держава недоотримує значну частину коштів, в результаті чого не виконуються функції покладені на неї функції. Ситуація, що склалася є критичною як для економіки України в цілому, так і для фінансової безпеки зокрема.

Високий рівень тінізації національної економіки України породжується певними чинниками, серед яких виділяють наступні:

1. Неефективне державне регулювання економіки – відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення.

2. Неєфективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки цієї сфери.

3. Проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників та зростанням рівня безробіття.

4. Недосконале грошово-кредитне регулювання, яке полягає в непрозорому рефінансуванні комерційних банків та встановленні гнучкого валютного курсу.

5. Недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів.

6. Недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю.

8. Непродуктивний вплив капіталу з України.

9. Корупція.

Варто відзначити, що зростання сектору тіньової економіки формує негативний імідж України у ряді світових рейтингів, прикладом цього є дані *табл.1*.

Таблиця 1

Місце України у світових рейтингах

	Economic Freedom Index, 2014	Corruption Perception Index, 2014	Doing Business, 2014	World Competitiveness Report, 2014-15	Shadow Economy Index, 1999-07
Ukraine	155 (out of 186)	142 (out of 175)	112 (out of 189)	76 (out of 144)	145 (out of 162)
Source:	Heritage Foundation	Transparency International	World Bank	World Economic Forum	Schneider, Buehn, Montenegro

Джерело: складено за: [5]

Аналізуючи дані відмічаємо, що негативні тенденції з часом посилюються. Це пояснюється нестабільною економічною ситуацією та війною в Україні. Як свідчить Індекс економічних свобод-2014, одними з найгірших умов для розвитку економіки серед країн Європи та більшості пострадянських країн є в Україні. Динаміка показників говорить про

незадовільний стан інвестиційного клімату та рівня корупції, де Україні традиційно належать одні з найнижчих рейтингів у світі: 168 та 152 місця відповідно. Аналогічні показники за критерієм рівня корупції у Камеруну, а за критерієм інвестиційного клімату – Конго.

Результати Індексу сприйняття корупції 2014 від Transparency International свідчать, що умови для ведення довгострокового бізнесу в Україні значно погіршилися. Основні причини – корумпований протекціонізм і злиття політичних та бізнес-інтересів. Згідно з щорічним дослідженням Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), рейтинг України за рівнем корумпованості залишився практично незмінним – 26 балів зі 100 можливих. Таким чином країна посіла 142 місце серед 175 держав, охоплених дослідженням. Основними причинами такого стану визначаються монополізація бізнесу, неможливість його довгострокового планування та окупація державними корупціонерами.

У рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business-2014 Україна піднялася на 28 позицій порівняно з Doing Business-2013, опинившись на 112-ому місці. За одними напрямками Україна поліпшила свої показники, а за іншими погіршила.

Україна покращила своє місце в індексі глобальної конкурентоспроможності в рейтингу Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), піднявшись з 84 місця в минулому році на 76 місце в 2014.

Проаналізувавши дані представлені міжнародними організаціями, можна зробити висновок, що в деяких показниках Україна має позитивні зрушення, але їх дуже мало. Більшість показників продукують негативну тенденцію.

Визначення оптимальних шляхів усунення тіньової економіки в першу чергу вимагає розуміння того, де ми знаходимося, де ми були і куди ми прямуємо. Для цього необхідно проаналізувати динаміку тіньової економік (рис.2.).

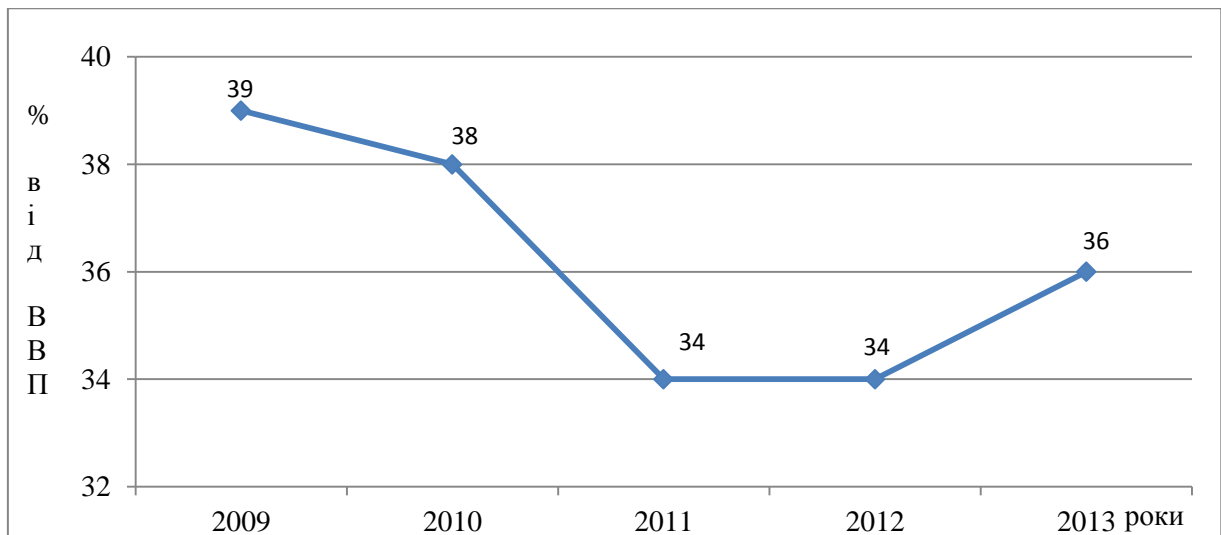

Рис. 2. Динаміка тіньової економіки 2009-2013 рр., відсоток від ВВП
Джерело: складено за: [6; 7]

Отже, як видно із рис. 2, показник тіньової економіки має стабільну стрімко зростаючу тенденцію з 2011 року. Така тенденція на нашу думку матиме продовження, оскільки в Україні склалася вкрай нестабільна фінансово-економічна ситуація, а як засвідчує досвід під час загострення кризових ситуацій розміри тіньової економіки збільшуються. В результаті чого відбуваються диспропорції у функціонуванні системи фінансової безпеки.

Системними наслідками тінізації для фінансової безпеки є: втрата дієвості важелів грошово-кредитної політики внаслідок значного обсягу оборотів гривневої та валютної маси, який не підпадає під регулювання засобами банківської системи; втрата дієвості фіскальних інструментів, марнотратство дефіцитних бюджетних ресурсів; поширення тіньової зайнятості, зростання диференціації доходів населення; вплив фінансових ресурсів. З огляду на вищесказаного, можемо стверджувати, що боротьба з тіньовою економікою призведе до ряду позитивних ефектів, які зменшать кількість внутрішніх загроз та підвищать рівень фінансової безпеки держави [9, с. 123-124].

На нашу думку, саме протидія тінізації економіки є пріоритетним та принципово важливим напрямом сучасної економічної політики України,

який забезпечить оздоровлення та зростання вітчизняної економіки, зміцнення державних фінансів та національної безпеки.

Боротьба з тіньовим сектором економіки являє собою сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного у враховуваний державою економічний оборот, а також побудови організаційно-правової інфраструктури при якій функціонування тіньового сектору стало б не вигідним [8].

Стратегічною метою протидії тіньовій економіці в секторі фінансової безпеки має стати істотне зниження рівня даного феномену шляхом використання тактичних та стратегічних заходів, які матимуть системний характер. В Україні для боротьби з тіньовою економікою використовується ситуаційний підхід, який абсолютно є неефективним і неприпустимим в застосуванні проти масштабів тіньової економіки, які є в нашій державі.

Як бачимо, тіньова економіка являє собою багатоаспектне явище, яке паразитує у всіх сферах національної економіки, а розгалуженість її проявів засвідчує безперспективність лише симптоматичних репресивних методів протидії. Таким чином, протистояння такому явищу потребує цілу низку зусиль на довгострокову перспективу.

На нашу думку, напрямками боротьби мають містити дві взаємоузгоджені складові – адміністративну та мотиваційну. Адміністративна складова повинна передбачати кроки в напрямі посилення адміністрування податків та перекриття шляхів ухилення від їх сплати, а мотиваційна – зниження податкового навантаження, спрощення податкового законодавства та регулювання економічної діяльності одночасно з покращенням якості державних послуг.

Для мінімізації негативного впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави ми пропонуємо низку заходів, які повинні здійснюватись комплексно та поєднувати у собі політичні, правові, організаційні, регулятивні, адміністративні та мотиваційні важелі впливу спрямовані на викорінення основних причин виникнення та розвитку тіньової економічної діяльності.

До заходів протидії тіньовому сектору економічних відносин, що матимуть позитивний вплив на мінімізацію загроз державним фінансам можна віднести: створення сприятливих умов для легалізації зайнятості населення; запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в національну економіку; покращення інвестиційного клімату в країні; зниження регуляторного та фінансового тиску на суб'єкти господарювання; відокремлення влади від бізнесу; розробка відповідного правового забезпечення процесу легалізації доходів; формування мотиваційного нормативно-правового середовища, яке б забезпечило високоефективну та прибуткову роботу легальної економіки; посилення відповідальності правопорушників; переорієнтація системи оподаткування з фіскальної на регуляторну функцію; амністія «тіньових» капіталів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тіньова економіка з позиції фінансової безпеки сприймається як явище небажане, негативне. Так суб'єкти зайняті у сфері тіньової економіки, порушуючи принцип стабільності, повноти та своєчасності справляння податків, викликають своїми діями недонадходження бюджетних коштів, ставлячи під загрозу виконання економічних та соціальних програм. Проте, в умовах стабільного існування такого явища негативного явища варто зосередити увагу не лише на його негативному впливі на соціально-економічний розвиток країни, а спробувати використати його в якості, безперечного з позиції національної економіки, ресурсу зміцнення державних фінансів на протипагу зовнішнім запозиченням.

Реалізація зазначених в статті заходів щодо подальшої протидії тіньовій економіці не лише сприятиме повноцінному формуванню державних фінансів, а й сприятиме оздоровленню економіки, підвищенню інвестиційної привабливості України та побудові повноцінного ринкового середовища.

Підводячи підсумок, зазначимо, що подальшими напрямками наукових досліджень у даній сфері стане детальний аналіз масштабів тіньової економіки та розробка нових теоретико-практичних рекомендацій щодо їх мінімізації з метою зміцнення державних фінансів.

Література

1. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України / З. С. Варналій // Вісник Вінницького політехнічного інституту . – 2014. – № 1. – С. 46-53.
2. The Shadow Economy in Europe. 2013 / F. Scheider, Ph.D //ATKearney. Johannes Kepler / Universitat Linc. JKU. 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.protisiviekonomiji.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2013/siva_ekonomija/The_Shadow_Economy_in_Europe_2013.pdf
3. Інфографіка: тіньова економіка в Європі й Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/nation/1381353-infografika-tinova-ekonomika-v-evropi-j-ukrayini>
4. Baltic States, Balkans, Central Europe Top Black Economy Chart in Europe. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.wsj.com/emerging europe/2014/08/28/baltic-states-balkans-central-europe-top-black-economy-chart-in-europe/>
5. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання / Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://icps.com.ua/pub/files/118/70> Тіньова Економіка України.pdf
6. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі

України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

7. Тищук Т. А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доповідь / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов; [за заг. ред. Я. А. Жаліла]. – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2011. – 96 с.

8. Мазур І. І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах: автореф. дис. На здобуття наук, ступеня докт. екон. наук : спец.08.00.01 – «Економічна теорія та історія економічної думки» / І. І. Мазур. – Київ, 2007. – 30 с.

9. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. С.123-124.